

Zvonka Zupanič Slavec

**Zdravniško poslanstvo
dr. Štefana Kočevarja**

Podeželan Štefan Kočevar (1808–1883), doma iz Središča ob Dravi, je bil eden redkih mladeničev z začetka 19. stoletja, ki je študiral medicino. Na Spodnjem Štajerskem se je v učnih letih vezal predvsem na najbližja mesta: Maribor, Gradec in Dunaj. V slednjem je leta 1835 promoviral za doktorja vsega zdravilstva in bil že leto zatem – po kratkem vmesnem službenem postanku v Celju – poslan s cesarskega stolnega mesta Dunaj kot okrajni fizik v pomoč podeželskemu prebivalstvu v Podčetrtek.

Težko je bilo prenesti teoretično medicinsko znanje med kmečko prebivalstvo revnega Kozjanskega, kjer so ljudje slabo živeli. Dobro desetletje in pol ambulantnega in terenskega dela med okoliškimi kraji, hribovitimi zaselki in osamljenimi domačijami, je bilo tudi za mladega in krepkega fizika, ki je bil znan po izjemno dobrodušni naravi, velik zalogaj.¹ Četudi ne poznamo Kočevarjeve zdravniške knjige, lahko na osnovi podobnih zapisov bližnjih šentjurskih zdravnikov Ipavcev sklepamo na obsežnost terena, številčnost delovnih dni v letu in na obravnavane bolezni.² Vsekakor je bil Kočevar v vlogi okrožnega fizika v Podčetrtku, kjer so že takrat za zdravljenje uporabljali lokalni termalni vrelec, zelo zaposlen. Predstavljamo si lahko slabo razvite ceste, težko dostopne domačije, vožnjo s kolesom ali jahanje konj. Včasih so svojci bolnega po zdravnika prišli tudi z živinsko vprego. Bolne je dr. Kočevar obiskoval podnevi ali ponoči, ne glede na vremenske razmere. Pomagal jim je pri hudih napadih ledvičnih ali žolčnih kolik, alkoholnem deliriju, porodih z zapleti, tetanusnih zastrupitvah, različnih poškodbah, pri pljučnicah ali pri izčrpanosti zaradi tuberkuloze. Opravljal je tudi zobozdravstvene posege, ukvarjal se je s splošno higieno in socialno medicino, skrbel je za mentalno zdravje svojih bolnikov, opravljal je mrliške ogledе idr.

Velika pričakovanja bolnikov

Ker je bilo zdravnikov v 19. stoletju relativno malo, so bili zelo iskani. Na Kranjskem jih je bilo leta 1890 natančno 50. Poleg njih je bilo še 27 rano-celnikov in okoli 350 babic. Na enega zdravnika je na Kranjskem, ki je takrat štela skoraj pol milijona prebivalcev, prišlo približno 6000 bolnikov. V ostalih deželah avstro-ogrske monarhije je bilo slabše le še v Galiciji in Bukovini. Na Štajerskem je zdravnik v povprečju skrbel za okoli 2200, na Koroškem okoli 3200, na Goriškem 4600, v Trstu z okolico pa za 1400 bolnikov.³

1 Josip Vošnjak, Spomini, I-II., Ljubljana 1905, str. 120–125.

2 Zvonka Zupanič-Slavec, Šentjurski medikus. Iz ambulantne knjige dr. Josipa Ipavca (1873–1921), v: Josip Ipavec in njegov čas (ur. Igor Grdina), Ljubljana 2000, str. 137–146.

3 F. Zupanc, Krain und seine öffentliche Gesundheit vom Jahre 1881 bis inclusive 1890, v: S. Cvahte, I. Kastelic, R. Neubauer, Z. Odar, Zdravstveno stanje prebivalstva SR Slovenije, Lju-

Zaradi redkih fakultetno izobraženih intelektualcev so v Kočevarjevem času imeli zdravniki privilegirani položaj, njihova podoba pa je bila idealizirana. V javnosti so jim izkazovali posebne časti, jih postavljali na piedestal ter jih obravnavali kot pomembne. V 19. stoletju se je uveljavil posebej cenjen družinski zdravnik, ki je bil hkrati družinski svetovalec in prijatelj, ki je družinske člane poznal od otroštva ter tako lažje prepoznal dedne bolezni, bolezni, pogojene z načinom življenja in okoljem.⁴

Čeprav je medicina v sredini 19. stoletja z drznimi koraki stopala naprej in odkrivala skrivnosti delovanja človeškega telesa in duha, kakor tudi mehanizme nastanka bolezni, je imel tedanji praktikus le malo diagnostičnih pripomočkov in terapevtskih pripravkov. Ljubljanski mestni fizik F. V. Lipič je sicer že leta 1834 opisal uporabo stetoskopa, a le-ta še nekaj desetletij zatem ni prišel do odmaknjenih krajev. Tudi laboratorijske preiskave, naprava za merjenje krvnega tlaka (sfigmomanometer), rentgen in drugo, kar je dajalo vpogled v človeško telo, je bilo na voljo šele po Kočevarjevi smrti, na prehodu v 20. stoletje. Zato so bile praktičnost, iznajdljivost, odločnost in ročna spretnost takrat še kako potrebne odlike podeželskega zdravnika. Dr. Kočevar je moral združiti znanje zdravnika, ki se ukvarja z boleznimi notranjih organov ter glede na odmaknjenost terena in pomanjkanje zdravstvenih kadrov obvlada še naslednja področja: klasično zdravniško znanje, malo kirurgijo, pomoč pri porodu, reševanje v primeru poškodb, nesreč, zastrupitev, samomorov ... Vsak iznajdljiv zdravnik na terenu je moral imeti tudi lastno priročno lekarno, da so lahko njegovi bolniki pravočasno in lažje prišli do osnovnih zdravil. Zdravniki so bili glede na obsežnost območja, ki so ga pokrivali, razdeljeni v tri plačilne razrede in so prejeli 600, 700 ali 800 goldinarjev letne plače. Ranocelniki so prejeli 400 goldinarjev.⁵

Po pomoč v zakladnico ljudske medicine

Dr. Kočevar je deloval v času, ko so zdravstvo poleg zdravnikov zastopali še ranocelniki, kirurgi, babice, padarji, brivci, patroni kirurgije, feldčerji – zdravniški pomočniki v vojski – in zakajevalni kirurgi. Zelo razvita je bila tudi ljudska medicina oziroma tradicionalno zdravljenje, ki je temeljilo na ljudskem izročilu. Obsegalo je elemente zeliščarstva, hidroterapije, naturopatije, zdravljenja z uroki in s čarovnijami, z masažo, s polaganjem rok in drugimi postopki. Izvajali so

bljana 1972, str. 136–137.

4 M. D. Grmek, Uvod u medicinu, Beograd-Zagreb 1971, str. 249–250.

5 Zupanc F. Krain und seine öffentliche Gesundheit vom Jahre 1881 bis inclusive 1890. V: Cvahte S, Kastelic I, Neubauer R, Odar Z. Zdravstveno stanje prebivalstva SR Slovenije. Ljubljana: 1972: 140–142.

SLOVENSKI GOSPODAR.

List ljudstvu v poduk.

Letajo vsak delnik in vsa k polovici v letu v Mariboru s pošiljanjem na dom za vsak leto 3 glit, za pol leta 1 glit 40 kr., za četrt leta 50 kr. — Narodna in politična agencija v skladu s tem. — (Kazenski in delovni delavnici državnih delavcev listi brez posebnih naročil.)

Posamezne liste prodaja knjigar Novek na velikem trgu po 2 kr. — Nakupni se ne vračajo, naplačeni listi se ne sprejemajo. Za tiskanje se plačuje od naravnih vredin, če se natisne večkrat 2 kr., večkrat 10 kr., večkrat 15 kr.

Pogreb dr. Štefana Kočevarja v Celji.

Štajerskim Slovincem je v noči od 22—23. februarja t. l. nemila smrt pobrala zopet jednega prvih, najstariših in najzaslužnejših buditeljev in domoljbov. Umrl nam je starosta naših narodnjakov, prebogi g. dr. Štefan Kočevar, vsokojeni c. kr. okrajni zdravnik in cesarski svetovalec.

Rodil se je leta 1808 v slovenskem trgu, v Središču, od precej imovitih staršev, ki so ga dali v latinske šole v Maribor in visoke šole v Gradcu in Dunaj, kder je tudi prejel čast in naslov doktorja zdravilstva. Služboval je na večih mestih na Štajerskem; nekaj časa tudi v Podčetrtku, dokler se ni preselil stalno v mesto Celje. Kot zdravnika je daleč zaslovelo njegovo ime. Pogoste je bil uspešno klican k bolnikom, katere so drugi zdravniki bili že popustili. Širokoma pa je bil zelo izredno usmiljeni oča tako, da mu tukaj še najgrija politična zagriženost ni mogla odrekati priznanja. Njegove zvestobe v zdravniškem poklicu priznala je celo vlada in na njeni narvet so svitili cesar blagoga moža popustili s naslovom cesarskega svetovalca.

Toda nam Slovincem bil je rajni še več. Bil nam je narodni buditelj, njo takrat, ko so domoljubi slovenski bili še jako redke sejani. Njegov bistri duh je kmalu spoznal žalostni položaj slovenskega ljudstva in njegovo plemenite srce mu ni dopuščalo tukaj rok križem držati. Zabel je torej štajerske Slovence vzbujati k narodni zavesti. Najdemo ga v zvezi s vsami odličnimi domoljubi, s vsakim narodnim podjetjem in v burnem letu 1848 podal se je tudi v politično borbo. Delal je na svojo moč zoper veliko-nemški državni zbor v Frankfurtu, ki je hotel vse avstrijske Nemce s Slovani vred velikej Nemčiji prikriti in Avstrijo razdati.

Takrat smo vlasti štajerski Slovenci prvič na politični ošer stopili. Šumemo biti ponosni

na tisti čas, kajti branili smo celokupnost Avstrije, potegovali se za neodvisnost avstrijskega cesarstva in previd zglasili se za svoje narodne pravice.

Kakor so slovenski vojaki cesarja branili na Italijanskem pod slavnim Radeckijem proti Italijanom, tako so slovenski domoljubi doma varovali Avstrijo zoper velikonemške rogovileže in grabljičce.

In med temi slovenskimi korenjaki, cesarju in narodu zvestimi, bil je na odličnem mestu tudi g. dr. Kočevar. Izvoljen za poslanca ni poklilil čez avstrijsko mejo v Frankfurt, ampak šel je z večimi domoljubi k bratom Hrvatom v Zagreb, ki so pod slavnim banom Jelačićem največ pripomogli, da je bila Avstrija rešena nemško-magjarske revolucije. Od tiste dobe je med domoljubi beseda dr. Kočevarja dobila največje veljavo na Štajerkem. Slovenci so ga častili in poslušali kot najmodrejšega svetovalca in stasema kot očeta!

Zato pa je novica, da je prebogi mož, nevarno zbolel, povod Slovincem nemilo dirnela. In ko se je zvedelo, da je izlišnil, mislili so je tudi na primeren pogreb, ki je pa res bil sijajen, izredno slaven in veličasten. Pogreb je bil vreden in primeren zaslugam dr. Kočevarja pa dela Slovincem tudi lepo čast. Veliko tisoč naroda so je zbrale v nedeljo 26. februarja t. l. popoldne ob 3. uri pred hišo rajnega v gospodski ulici v Celji.

Vencev se je poslalo od vseh strani. Bela Ljubljana je poslala 80 gospodov, med temi 28 Sokolov z zastavo, in pevski sbor tudi z zastavo.

Mozirskih Sokolov je prišlo 25. Tudi Hrvati so se spomnili rajnega in odposlali h pogrebu več odličnih gospodov iz Zagreba. Mariborska žitavnica bila je zastopana po svojem predsedniku in večih odbornikih, med njimi je bil tudi poslanec g. dr. Dominik. Nad grobom v slovenskem pokopališču pa je slavnemu domo-

ljuba govoril slovo v im. za Slovincem, g. dr. Zarnik in Ljubljano, v im. za Hrvatom g. dr. Polnegovič, in Zagreba. Nagrobnica pa, mibo dopolnje spevana od 60 pevcev, sklenila je sijajno pogrebno svetlanost.

Rajni domoljub bodi nam vsem v ljubej; njegovo ime pa naj med nami slovi v vednem, blagem in kvaletnem spominu. Bodi na lekta zemlja slovenska, v katero poliva in za katere čast in blagor je srce njegovo zadržal kopnelo! Dostojanski.

Zapis ob pogrebu dr. Štefana Kočevarja,
Slovenski gospodar, 1. 3. 1883

/ Osrednja knjižnica Celje

jo vrači, bali, arcati, njeni zapisi pa so ohranjeni v padarskih bukvah. Razumljivo je, da so bili prebivalci v odmaknjenih krajih brez zdravstvene oskrbe odvisni od ljudskega znanja, da so si ob bolečinah in v stiski sami pomagali. Tako so npr. zaustavili krvavitve, izpulili boleč zob, naravnali zlomljeno okončino, si pripravili obkladke, kopeli, mazila ... Za zdravljenje bolezní notranjih organov so uporabljali predvsem zdravilna zelišča in druge rastline.⁶

Dr. Kočvar se je v svojem delovnem okolju v mladosti srečeval s stisko bolnikov, ki niso iskali pomoči le pri zdravstvenem osebju, temveč so za zdravje romali na znano romarsko točko v Marijino cerkev na Sladki gori. Bila je pribežališče bolnih, starih in otrok, slepih, hromih in gluhonemih, v njej pa so prosili tudi za zdravje živine. V Kočvarjev idejni svet sta se poleg bioloških teorij iz medicine gotovo vtisnila tudi ljudska vera in zaupanje v božjo pomoč.⁷

Pravzaprav si dandanes skorajda ne znamo več predstavljati, kaj so v preteklosti delali posamezniki nižjih zdravstvenih poklicev. Ranocelniki so zdravili s preprostimi zdravilnimi metodami, postopki in sredstvi. Z zdravilnimi zelišči so zdravili notranje bolezni, oskrbovali so rane in poškodbe, puščali kri, nastavljali pijavke in rožičke, klistirali, pripravljali obliže, mazila, balzame, uravnavali zlome, nekrvavo reponirali kile, odstranjevali ture, pulili zobe, operirali sive očesne mrežnice (»prebadalci mrežnic«). Stacionarno so delovali v ranocelniških oficinah. Uporabljali so tudi zagovore.⁸

Med preprostim prebivalstvom so kot najnižje zdravstveno osebje delovali padarji (*balneatores*) ali baderji ter kopališki mojstri, ki so kot obrtniki obstajali od 14. stoletja naprej. Ukvarjali so se s podobnimi dejavnostmi kot ranocelniki, pa tudi s striženjem, masažo in kozmetiko. Pred nastankom javnih lekarn so v svojih oficinah pripravljali tudi odvajala, bljuvala, dristila in »čudežna zdravila«, panaceje za vse bolezni. Zaradi splošnega pomanjkanja zdravstvenega kadra na Slovenskem so bili zelo iskani in so sredi 18. stoletja dobili celo dovoljenje za opravljanje ranocelniške dejavnosti. Delovali so javno, a so morali opraviti za to predpisane izpite in dobiti ocene, višje od brivcev.⁹

V čem se je torej v 19. stoletju kirurgovo delo razlikovalo od ranocelniškega? Kirurg je imel več opravka s krvjo. Odstranjeval je kamne (*litotomia*),

6 V. Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, Ljubljana 1964, str. 8–20.

7 Zvonka Zupanič-Slavc, v: *Skriti biser*. Zbornik župnije Sladka Gora. (ur. R. Metličar), Sladka gora 2004, str. 120–128.

8 M. Dolenc, *Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve*. Ur. Z. Zupanič-Slavc, M. Makarovič, Ljubljana 1999, str. 11–14.

9 Peter Borisov, *Padarstvo*, v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 8. Ljubljana 1994, str. 217.

operiral je dimeljske ali popkovne kile (*herniotomia*), reponiral je reponibilne kile, naravnaval je zlome in izpahe, odstranjeval je očesne mreže (*reclinatio cataractae*) idr.

Zametki socialnega zdravstva

Dr. Štefan Kočevar je živel v času, ko so se že zavedali, kako pomemben je širši vpliv na zdravstveno stanje prebivalstva in izkoreninjanje masovnih bolezni, preprečevanje škodljivih vplivov nezdravega načina življenja in okolja na zdravje ter kako pomembna je skrb za splošno, socialno, fizično, psihično in gmotno blagostanje človeka. Bil je ozaveščen o ugodnem vplivu organiziranega zdravstva na izboljševanje kazalnikov zdravja: obolevnosti, smrtnosti, pričakovane življenjske dobe, starostne strukture prebivalstva, s tem pa tudi ekonomske moči naroda. Posebej v primeru preprečevanja nalezljivih bolezni so bili vidni pozitivni zdravstveni in ekonomski učinki. Zato je dr. Kočevar težil k povezovanju zdravnikov in združevanju njihovega znanja in vpliva.

Leta 1861 je v Ljubljani nastalo t. i. Zdravniško bralno društvo (*Aerztliche Leseverein*), ki se je že naslednje leto preimenovalo v Društvo zdravnikov na Kranjskem (*Verein der Aerzte in Krain*). Podobno je zdravnik dr. Josip Vošnjak že leta 1858 nagovoril dr. Kočevarja k ustanovitvi spodnještajerskega zdravniškega društva.¹⁰ A za to ni bil pravi čas, saj je tudi graško združenje nastalo šele leta 1862, mariborsko pa leta 1876 in celjsko leta 1877.¹¹

Kočevarjevo celjsko obdobje

Leta 1851 je dr. Štefan Kočevar dobil mesto zdravnika v Celju in tam deloval polnih 30 let, do leta 1881. Prvič je praktično delal v večjem slovenskem mestu, kar ga je strokovno razbremenilo. Tako je lahko začel tudi z zasebno prakso ter se intenzivneje družbeno, politično in kulturno udejstvoval.

Prosvetljeni zdravstveni mislec dr. Kočevar je na Štajerskem imel podobno vlogo kot na Kranjskem kolega dr. Janez Bleiweis.¹² Tudi on je s svojimi poljudnimi zapisi prebivalstvo zdravstveno prosvetljeval in spodbujal k sodelovanju. Deloval je v času, ko je postalo cepljenje proti kozam splošno sprejeto in so se posledice tovrstne preventive že kazale pri upadu epidemij ter zmanjšanju

10 Vošnjak, Spomini, str. 63.

11 Zvonka Zupanič-Slavec, Iz rok v roke, iz roda v rod. Slovensko zdravniško društvo in njegovi predsedniki ob njegovi 140-letnici. Ljubljana 2001, str. 22.

12 Zvonka Zupanič-Slavec, Dr. Janez Bleiweis – zdravstveni prosvetitelj, v: Medicinski Razgledi 1995, 34, str. 395-404.

obolevnosti in smrtnosti. Celje pa na žalost ni imelo lastnega zdravstvenega šolstva, da bi lahko neposredno in s tem veliko učinkoviteje izboljšali zdravje otrok. Sicer pa tudi Kranjska ni bila bistveno na boljšem. Leta 1782 ustanovljeni Mediko-kirurški učni zavod je v triletnem programu izobraževal za kirurge tiste vajence, ki so opravili triletno vajeništvo pri mojstru ranocelništva. Kasneje so šoli pridružili še živinozdravstvo. Žal pa dobri rezultati te šole in ambiciozna licejska zasedba niso preživeli revolucionarnega leta 1848. Vsi napori, da bi se šola ohranila, so bili zaman. Kranjci so se nadejali, da bodo iz liceja naredili fakulteto, kakor za časa Ilirskih provinc, a je morala šola leta 1850 po dunajskem diktatu nepreklicno zapreti vrata. Na Kranjskem je ostala le 1753 ustanovljena babiška šola, najbližji Mediko-kirurški licej pa je bil v Gradcu in je leta 1863 uspel prerasti licejsko stopnjo ter se povzpeti v medicinsko fakulteto.¹³

Strokovna zapuščina materam

Ko razmišljamo o Kočvarjevih pisnih zdravniških delih, lahko ugotovimo, da se je dotikal problematike, ki jo je tudi sam najbolj pereče občutil. Mednje je sodila visoka umrljivost porodnic in otrok v prvem letu starosti. Njegova ginekološko-porodniška knjiga *Naša mati* iz leta 1882 opominja na nezadostno babiško službo, porodniško pomoč in zdravstveno oskrbo majhnega otroka. Za tovrstno strokovno literaturo je pri Slovencih med prvimi poskrbel ranocelnik Anton Makovic s prevodom Steidlove knjige *Prašanja inu odgovori čez vsegarstvu* leta 1782, ki je prva zdravstvena knjiga v slovenskem jeziku.¹⁴ Njena druga izdaja je izšla šest let po prvi, z naslovom *Podvučenje za babice*, in je bila terminološko veliko bolj dodelana. Kočvarjevo knjigo je jezikoslovno pregledal Fran Levstik, saj je bila velika umetnost, kako za strokovne izraze poiskati ustrezno slovensko ime. Tudi delo *Porodoslovje za babice*, znanega ljubljanskega ginekologa in porodničarja prof. Alojza Valente, iz leta 1860, se je srečevalo s podobno izrazoslovno problematiko.¹⁵ Glede porodništva je potrebno zapisati, da Kočvar ni doživel vpeljave aseptične obravnave porodnice, zaradi katere se je umiranje mladih mater s poporodno vročico močno zmanjšalo. Karbolno kislino je kot prvi antiseptik vpeljal škotski kirurg sir Joseph Lister leta 1867, a so jo na Slovenskem začeli uporabljati šele dobro desetletje zatem.

13 Ibidem.

14 Prim.: A. Makovic, *Prashanja inu odgovori chez vsegarstvu*, Ljubljana 1782.

15 A. Valenta, *Porodoslovje za babice*, Ljubljana 1860.

Celje z juga, kolorirana litografija, okoli 1865 / Pokrajinski muzej Celje

Čas, ki ga je zaznamoval dr. Kočevar

V Kočevarjevem času večinoma niso poznali povzročiteljev nalezljivih bolezni in niso imeli serumov zoper njih, zato so otroci množično umirali za nalezljivimi boleznimi, kot so davica, škrlatinka, norice ipd. Tudi nastanka celjske Gizeline bolnišnice dr. Kočevar ni dočakal, saj so jo odprli štiri leta po njegovi smrti.¹⁶ Glede na njegovo dolgoletno sodelovanje z bližnjo Hrvaško in hrvaškimi kolegi ga je gotovo razveselila ustanovitev skupnega hrvaško-slovenskega stanovskega glasila *Liječnički vjesnik* (1877), v katerem zaradi starosti ni več objavljaj. Prav tako ni dočakal povezovanja zdravniških moči in uveljavljanja njihovih stanovskih potreb in zahtev v 1893. nastali Zdravniški zbornici za Kranjsko. Živel je pač v času, ko so te ideje šele nastajale in se oblikovale, realizirane pa so bile nekoliko kasneje.

Dr. Štefan Kočevar je živel v času velikih družbenih, znanstvenih, gospodarskih in političnih sprememb. Njegov polivalentni duh in njegova duhovna dinamika bi mu lahko odpirala vrata v najrazličnejše poklice, a odločil se je

¹⁶ Zvonka Zupanič-Slavce, Zdravstvo, v: Enciklopedija Slovenije, zv. 15. Ljubljana 2001, str. 134-135.

za zdravniškega. Preko njega je posredno uresničil številne cilje, ki mu jih ni narekovala le stroka, ampak tudi narodno prebujeni čas in njegova visoka nacionalna zavest. Dr. Kočevar se je med Slovenci zapisal predvsem kot organizator, politik, narodni buditelj, pa tudi pisec leposlovja in strokovne literature. Zdravnik s tako širino je tudi duhovno bogatil svoje bolnike. Zdravniški poklic je bil v Kočevarjevem času nedvomno vpliven. Ta klasična vloga zdravnika intelektualca se v vse bolj tehnično podprti medicini izgublja, zato se tudi sodobni trendi medicine ponovno obračajo k človekovi notranjosti, njegovi stiski v bolezni in k vračanju pomena terapevtskega pogovora med zdravnikom in bolnikom.

Pa še to: bo morebiti nova evropska integracija čez čas ponovno potrebovala narodnega buditelja, ki bi moral dramiti evropeizirane Slovence? Je mogoče, da bi se v tej vlogi ponovno znašel zdravnik?